

Психологістські інтенції філософії позитивізму

Аналізується взаємозв'язок між філософією позитивізму і психологізмом, ставлення до психологізму представників першого позитивізму.

Ключові слова: психологізм, позитивізм, асоціанізм, емпіризм, еволюціонізм.

Філософський психологізм, що поширився в XIX столітті, – це багатогранне явище, фактично – певний світогляд, який відбивався й на загальному розумінні співвідношення психології та філософії, і на тлумаченні практично всіх галузей філософського знання. Психологізм у логіці, як основний об'єкт критики з боку «антипсихологістів», поставав не тільки як один із варіантів психологізму як більш широкого явища, а сам формулювався своїми adeptами (Дж. Ст. Міллем, Х. Зігвартом, Т. Ліппсом та іншими) на ґрунті їх загальної психологістської настанови стосовно всіх наук. У цьому відношенні виявляється своєрідний зв'язок психологізму з позитивізмом. Інтенції цих двох метанавукових підходів збігаються в тому відношенні, що, віддаючи перевагу конкретному науковому знанню перед філософською метафізикою, вони фактично відкидають філософію як таку. Психологізм – перш за все, в тій його формі, яка проєктує психологію як метанавуку, як загальну методологію соціально-гуманітарних наук, – постає як один із проявів позитивізму. Відповідно, позитивізм може містити в собі психологістські тенденції, хоча, звичайно, зовсім до них не зводиться.

Слід зазначити, що філософія позитивізму давно вже сприймається у контексті відповідного історико-філософського шаблону, і тому не часто стає сьогодні предметом спеціальних досліджень, хоча залишається неодмінним підрозділом у підручниках. Між тим, питання співвідношення позитивізму та психологізму, як правило, не стає предметом розгляду у підручниковому форматі. Крім того, якщо в західній літературі серед представників першого позитивізму найбільш популярною залишається фігура Дж. Ст. Мілля – переважно, з огляду на його етичні та політичні ідеї (згадаємо лише останню працю D. E. Miller [11]), то в радянській та пострадянській історії філософії Мілля залишався у сутінках О. Конта і Г. Спенсера, – відповідно, психологістські інтенції позитивізму, найбільш яскраво виявлені саме в логіці Дж. Ст. Мілля, також не акцентувалися. Так, у підручнику А. Ф. Зотова та Ю. К. Мельвіля [2] О. Конту і Г. Спенсеру присвячені окремі глави, а Дж. Ст. Міллю – лише декілька строк; щоправда, у більш пізній праці А. Ф. Зотова [3] Дж. Ст. Мілля вже заслужив окремий підрозділ. Серед українських видань можна звернути увагу на узагальнюючу працю за редакцією проф. В. І. Ярошовця, в якій Дж. Ст. Мілля також розглядається спеціально [4, с.11-17]. Втім, фігури «другого плану», – такі, наприклад, як Джеймс Мілля або Александр Бен, важливі для усвідомлення позитивістського психологізму, сьогодні, як правило, взагалі не згадуються.

Метою цієї статті є з'ясування внутрішніх зв'язків між позитивістською та психологістською філософськими програмами і ставлення до психологізму окремих представників першого позитивізму.

Засади позитивізму, як відомо, були сформульовані Огюстом Контом. Згідно його закону трьох стадій, на зміну метафізичній стадії (яка, у свою чергу, змінила теологічну) йде позитивна стадія розумового розвитку людства. Характерно, що Конт вдається до онтогенетичного, а фактично – психологічного обґрунтування закону трьох стадій: «Чи не згадає кожен з нас, якщо погляне на своє власне минуле, що він відносно своїх найважливіших понять був теологом у дитинстві, метафізиком в юнацтві і фізиком у зрілому віці?» [5, с.555]. Позитивний стан характеризується тим, що розум відмовляється від дослідження походження й призначення Всесвіту, пізнання абсолютних начал, перших і кінцевих причин, сутності всіх явищ. Людський розум відмовляється і від теологічних, і від метафізичних претензій і питань і спрямовує себе на дослідження позитивного знання, накопиченого окремими науками. Позитивна

філософія строго спирається на факти, тобто на те, що безпосередньо спостерігається. Основний характер позитивної філософії виражається у визнанні всіх явищ такими, що підкорені незмінним природним законам, відкриття і зведення числа яких до мінімуму і становить мету наук та філософії.

Основні позитивістські ідеї відігравали важливу роль у становленні психології як самостійної науки, зокрема у розвитку проєктів психофізики та психофізіології, експериментальної психології загалом. Але в класифікації наук самого Конта психологія була ще відсутня. Визначаючи галузі природних явищ, в яких позитивні дослідження мають зробити прорив найближчим часом, він в першу чергу звертає увагу на явища соціальні, тому обґрунтовує необхідність соціології (або соціальної фізики), яка прямо слідує за фізіологією (або фізикою органічною). Остання, очевидно, й повинна була досліджувати явища психічні (психофізика!), адже Конт рішуче виступає проти методу самоспостереження. Інтроекція як науковий метод неможлива, оскільки «мисляча людина не може поділитися на дві половини, з яких одна б розмірковувала, а інша спостерігала б за розміркуванням. <...> Отже, цей гаданий психологічний метод за самою своєю основою не має ніякого значення», – висновує Конт [5, с.571].

Конт вважав, що для завдання вивчення розуму придатні лише два методи: по-перше, «френологічна психологія», яка містить дослідження між мозковими процесами, з одного боку, і психічними станами та функціями – з другого; а по-друге – безпосереднє спостереження «продуктів» психічного життя, а це вже – соціологія. Психологія, таким чином, не може бути віднесена до позитивних наук, – принаймні доти, доки вона ґрунтується на самоспостереженні.

Таким чином, у француза Конта позитивізм ще не мав яскравого психологістського забарвлення. Натомість в Англії та Шотландії, де продовжували розвиватися традиції асоціанізму, емпіризму, суб'єктивізму та філософії морального чуття і здорового глузду, існували всі необхідні передумови для перетворення позитивістської програми саме на програму психологістську, яскравим виразом якої стала психологізація логіки Джоном Стюартом Міллем.

Добре відомо, що вирішальну роль в освітньому та науковому становленні Дж. Ст. Мілля відіграв його батько – Джеймс Мілля (1773-1836). У контексті нашої теми важливо підкреслити, що Джеймс Мілля, крім інших його наукових заслуг, мав суттєвий доробок і в царині психології. Його головна праця з психології – «Аналіз феноменів людського розуму» («Analysis of the Phenomena of the Human Mind», 1829, 1-2 тт.) – є глибоким трактатом про закони, що скеровують мисленеві процеси людини, при цьому основним принципом, за допомогою якого пояснюються всі психічні явища, є принцип асоціації.

Джеймс Мілля описує психологічне життя як сукупність відчуттів, уявлень (ідей) та асоціацій, які, змінюючись численними способами і утворюючи різноманітні групи, складають механізм людського духу. Наслідуючи Гартлі і Брауна, він виокремлює дві причини закріплення асоціацій: живість відчуттів, що асоціюються, і частоту їх повторення. Загальний закон асоціацій формулюється так: «Наші ідеї зароджуються та існують у тому порядку, в якому існували відчуття як їх оригінали» [8, р.78]. Тому асоціації, за Міллем, можуть бути тільки одночасними або послідовними. Сприйняття об'єктів побудовані на одночасних асоціаціях. Послідовні асоціації ще більш численні, і їх природа демонструється звичайною послідовністю слів та думок.

Джеймс Мілля будує ментальну механіку, в якій організм – власне, особистість – відіграє суто пасивну роль. Слід зазначити, що, будучи глибоко переконаним в тому, що все наше знання має досвідне походження, сам він фактично ніколи не користувався досвідом і спостереженням, покладаючись на дедукцію. Заслуга подальшого розвитку індуктивних методів дослідження, а разом з цим їх психологізації, належить вже його синові.

Джон Стюарт Мілля (1806-1873) повертає до Юмового розуміння асоціативної психології. На його думку, не розв'язуючи питання про те, що таке матерія і дух як такі, треба виходити з того факту, що тілесні і духовні стани являють дві абсолютно різні царини досвіду, і що психологія як наука про закони душевного життя повинна вивчати факти, що складають це життя, виходячи з них самих, а не редукувати їх до законів іншої сфери буття.

Міллер фактично першим почав розрізняти природничі науки, або науки про природу, і моральні науки – «moral sciences» (згодом ця проблема стала предметом дослідження в німецькій філософії). Поняття «моральні науки» означало цикл дисциплін, до яких належить, насамперед, психологія, відсутня у Контівській класифікації. Із психології випливає конкретна дисципліна етологія, або наука про утворення характеру, на якій, у свою чергу, базується наука про суспільство – соціологія. Остання запозичує матеріал з історії, однак історичні узагальнення перевіряються соціологічними закономірностями. До «моральних наук» Міллер також зараховує мораль, політику, право.

Розуміючи, що психологія поки що далека від ідеалу позитивної науки, Дж. Ст. Міллер, на відміну від Конта, не відкидає її як таку. Він зазначає, що предметом психології є думки, відчуття і дії людських істот, і що їх не можна передбачити з точністю, хоча б скільки–небудь наближеної до точності астрономії. Але це обмеження не свідчить про те, що психологія не може бути наукою, або навіть про те, що вона вже не є наукою. Ми не можемо передбачити всі обставини і всі чинники, які формують індивідуальний характер або дії індивіда, але ми визнаємо, що дії, відчуття і думки мають причини, і що ці причини є природними, а відповідно, й пізнаваними. Деякі психологічні закони вже відомі, і перш за все – закони асоціації.

Дж. Ст. Міллер узагальнює їх наступним чином. По–перше, існує закон Юма, згідно якому будь–яке розумове враження має свою ідею. Відповідно, якщо ми колись мали певне враження, ми здатні його згадати за його ідеєю; ми можемо сформулювати ідею, або розумовий образ того, що вже було об'єктом нашого сприйняття. По–друге, існує закон зв'язності (connection), згідно якому одночасне повторення або слідування один за одним двох вражень примушують нас у випадку наступної появи одного з вражень подумати про інше (Дж. Ст. Міллер підкреслює особливу роль свого батька і його праці «Аналіз феноменів людського розуму» у розробці цього закону). Третій закон – це закон взаємозамінності інтенсивності стимулу та частоти його появи (дуже інтенсивний стимул здійснює такий самий вплив на розум, як і більш слабкий, але такий, що трапляється частіше) [див.: 9, v. VIII, p. 852-853].

Ці елементарні закони розуму здобуті, за Міллером, за допомогою методів експериментального дослідження. Так само експериментальні методи можуть зрештою призвести до відкриття більш складних законів мислення та чуттєвості. В цьому відношенні Дж. Ст. Міллер стояв вже ближче до О. Конта, ніж до свого батька. Він також критикував Джеймса Мілля за його тяжіння, на зразок Гартлі, до матеріалістичного пояснення законів асоціації, у той час як сам, наслідуючи Локка і Юма, відмовлявся посісти певну позицію відносно матеріальної основи мислення.

Визнаючи, що психологія може і буде конструювати емпіричні закони, Міллер надавав їм характеру обмеженого узагальнення. Користуючись цими законами, що дозволяють нам передбачати реальні факти поведінки, думки і чуття в даному обмеженому контексті, можна вивести більш загальні закони. Вони вже не будуть суто емпіричними, а будуть точними, але застосовувати їх можна буде не до фактів, а до тенденцій. Власне, закон асоціації не провіщає точний результат експерименту, скоріше він говорить про те, що, за інших рівних обставин, має місце певна тенденція. Те, що інші обставини в оточенні людини ніколи не збігаються, означає лише неповторюваність наших точних законів, а не те, що вони не є законами. Так Міллер обґрунтовує нову науку, названу ним «етологією», як розділ психології, що вивчає людські характери (типи) – «the science of the formation and character» [9, v. VIII, p. 861-874]. Етологія, за Міллером, мала бути наукою, яка вивчає впливи умов середовища на закони мислення, почуттів і поведінки. Це мала бути «точна наука про людську природу», судження якої «лише гіпотетичні, і стверджують тенденції, але не факти».

Отже, Дж. Ст. Міллер відстоював «психологічний метод» на протигагу занадто біологізованій психології Конта. Фактично Дж. Ст. Міллер поступово відходить від орієнтації на Контів позитивізм саме на підставі усвідомлення недостатності позитивістського підходу до науки про розум. Захист Міллером «психологічного методу» відбувався в одному річниці з його загальними поглядами на індуктивну науку, його протидією метафізичним міркуванням та його відмовою від застосування дедуктивних методів до фактичних даних.

Характерним для Мілля–молодшого є також уявлення психології як «ментальної хімії» – «mental chemistry» [9, v. VIII, p. 853-854] (на відміну від Мілля–старшого, який писав про «ментальну механіку»). Дж. Ст. Міллер мав на увазі у своїй ментальній хімії розділити свідомість людини на частини до початкових, висхідних елементів, а потім порівняти їх із відповідними хімічними елементами за допомогою процедур, аналогічних тим, що застосовуються в хімії. Аналогія з хімією, як вважав Міллер, дозволить пояснити можливість появи продуктів розуму, які нічим не нагадують висхідні чуттєві компоненти (щось на кшталт хімічних реакцій, що супроводжуються появою нових хімічних речовин). Синтез нових компонентів дає не просто нові, а якісно нові результати, що для пізнання психічних явищ надзвичайно важливо. За допомогою подібної асоціації психології з хімією можна пояснити, наприклад, чому сукупність різноманітних людських відчуттів сприймається у вигляді простого та єдиного відчуття. Подібні явища обумовлені складними стимулами, які незрозумілим чином синтезують свої наслідки в одне відчуття. Відповідно, розкладання цих єдиних відчуттів на складові первинні елементи має допомогти розкрити таїну психіки.

Розглядаючи таким чином всі прояви людського мислення і психіки як сукупність атомарних процесів, Міллер приходив до психологізму у всіх своїх поглядах, адже будь–яка з наук вкорінена у здатності людини до мислення та пізнання. Тому все напрацьоване людством знання (як і те, що буде напрацьовано в майбутньому), згідно концепції Мілля, є нічим іншим, як ефектом дії психологічних законів, і, перш за все, закону асоціації.

Характерно, що «найбільш значною психологічною працею» Дж. Ст. Мілля, у тому числі найбільш важливою для виникнення експериментальної психології, Д. Робінсон називає саме його «Систему логіки» (1843) [див.: 6, с. 372]. Теорія наукового пізнання, запропонована в цьому творі, мала значний вплив на цілу низку наук. У цій праці Міллер зробив важливий для психології крок, розглянувши пізнавальну роботу розуму не як наслідок закону асоціації ідей, а як наслідок особливого устрою логічного мислення, в основі якого знаходиться певна структура, або каркас, згідно яким утворюється знання. Ці структури надіндивідуальні, тобто є спільними для всіх людей і є здобутком роду. За допомогою логічного каркасу регулюються процеси пізнання, які є накопиченням індивідуальних змістів поверх надіндивідуальних схем. Вся система психологічних явищ в її генетичному аспекті уподібнюється формальній логіці з її сукупністю правил побудови суджень і умовиводів.

Філософські погляди Дж. Ст. Мілля ґрунтуються на емпіризмі. Усяке нове знання можна здобути з досвіду – відчуттів (чуттєвих даних), або основаних на відчуттях внутрішніх психічних станів, реальність яких встановлюється психологією. Ніякого іншого знання, апріорного або інтуїтивного, не існує. Сприйняття – це факти, достовірні самі по собі. Логіка переймається питаннями про отримання висновків з фактів, про докази правильності цих висновків. Логіка є наукою про докази або оцінки очевидності. Критерієм правильності або істинності є лише досвід. Призначення логіки полягає в тому, щоб дати критерій для визначення того, обґрунтована чи ні в кожному конкретному випадку впевненість, оскільки остання спирається на докази. Логіка є загальним оцінювачем і суддею всіх окремих досліджень. Вона не має на меті знаходити очевидність; вона лише визначає, знайдена вона чи ні. Логіка не спостерігає, не винаходить, не відкриває – вона судить.

Отже, підсумовує Міллер, «логіка є наукою про операції розуміння, які служать для оцінки очевидності: як про сам процес переходу від відомих істин до невідомих, так і про всі інші розумові дії, оскільки вони допомагають цьому процесу» [9, v. VII, p. 12]. Логіка, вважає Міллер, є «граматикою оперування чуттєвими переживаннями», з одного боку, а з іншого – «гілкою психології». Звідси психологізм у логіці, підданий згодом нищівній, хоча й не завжди справедливій, критиці. Логіку Міллер очищає від «метафізики». Тому логіка являє собою «нейтральний ґрунт», на якому можуть зустрітись і подати один одному руки послідовники як Д. Гартлі, так і Т. Ріда, як Дж. Локка, так й І. Канта [див.: 9, v. VII, p. 14]. Аподиктичні закони логіки Міллер розглядає як стійкі асоціації мислення у психологічному сенсі. Взагалі, опонуючи серу В. Гамільтону, він розглядає логіку як відгалуження психології на тій підставі, що «факт мислення є психологічним феноменом» [10, p. 357]. Положення математики виводяться з аксіом,

але самі аксіоми є індуктивними узагальненнями окремих фактів. Аналітичність математичних істин не повинна, вважає Мілль, приховувати їх індуктивне походження. Абстрактне математичне знання значною мірою залежить від чуттєвості, що надає висхідні дані для індукції. Саме ці положення дали підстави розглядати Мілля як основного представника психологізму у логіці XIX століття і стали предметом критики з боку антипсихологістів (Г. Фреге, Е. Гуссерля, неокантіанців). Втім, ставлення сучасних логіків та методологів науки до Міллевого психологізму вже не таке негативне, адже завдання створення програм штучного інтелекту, моделювання психічної діяльності ставлять питання про переоцінку співвідношення логіки та психології.

Своєрідним розвитком і поглибленням Міллевого психологізму став спадок його послідовника, досить впливового в XIX столітті шотландського філософа та психолога Александра Бена (1818-1903). За оцінкою В. Віндельбанда, він просунув асоціативну психологію ще далі, вказавши, між іншим, на значення мускульних відчуттів, які треба вважати основними фактами душевного життя, що відповідають самостійним тілесним рухам. «Таким чином, хоча асоціативна психологія не бажає визнавати матеріальності душевних станів, тим не менше і вона визнає тільки один принцип буття душі – механізм уявлень і потягів. Її гносеологічне обґрунтування майже повністю позитивістське» [1, с.441].

А. Бена можна вважати одним з найвидатніших представників емпіричної психології, що ґрунтується на точному вивченні природничих наук, і особливо – фізіології. На відміну від Локка, Юма і навіть Мілля, Бен поєднує емпіричний асоціанізм саме з фізіологією, відштовхуючись при цьому не стільки від матеріалістичного асоціанізму Д. Гартлі, скільки від фізіологічних відкриттів першої половини XIX ст., а також від їх специфічно кантіанського тлумачення Йоганном Мюллером, згідно якому якість досвіду визначається не властивостями об'єктивного стимулу, а тими конкретними нервами, які на нього реагують. Ще однією підставою «психологізації» фізіології Беном була френологія з її ідеєю «локалізації» психічних функцій (або здібностей) у певних місцях мозку.

Найважливіша заслуга Бена полягає у з'ясуванні сутності того нерозривного зв'язку, який існує між духом і тілом, між психічними явищами та фізіологічними процесами. Якщо Дж. Ст. Мілль визначав цей зв'язок як причинний, оскільки не вбачав у ньому нічого, крім безумовно-постійного відношення послідовності, то Бен вніс у логічну теорію причинного зв'язку нову характеристику, а саме – перенесення і перетворення сили, або так зване співвідношення фізичних сил, відповідно у нього з'являється потреба для розв'язання питання про характер зв'язку між духом і тілом визначити відношення психічної сили до інших сил природи.

А. Бен не бачить можливості поширювати нову теорію причинності на співвідношення фізичних і психічних фактів, тобто уводити психічну силу в коло фізичних сил; у зв'язку між духом і тілом він бачить лише дотичність одних явищ іншим. Два методи, якими визначається причинний зв'язок, за Беном, спираються на два факти: 1) за появою причини настає поява дії, 2) відсутність причини тягне за собою відсутність дії. Бен доводить, що метод усунення причини не може бути застосований до питання зв'язку між духом і тілом, адже ми не можемо розкласти людину на тіло і дух – ми не можемо вилучити дух, щоб подивитися, чи зникне тіло; ми можемо знищити тіло, але не можемо сказати, чи зникає при цьому дух, чи ні, адже тим самим знищуємо індикатори духу, тобто його тілесні прояви. Що ж до методу стикання, або співвідношення (*concomitance* or *correspondence*), то він може бути застосований, але він не дозволяє переносити на стикання фізичних та психічних явищ характер причинного зв'язку. Він лише дозволяє довести той тісний взаємозв'язок співіснування, за якого одні факти стають точними показниками інших. Таким чином, психологічний факт має розглядатися як двобічний, тобто психічний і фізичний одночасно, але не в сенсі тотожності обох фактів, а в сенсі поєднання цих різномірних явищ в одному факті існування.

А. Бен продовжив розробку логіки у дусі Мілля («*Logic inductive and deductive*», 1871) як вчення про спеціальні методи наук. Під впливом А. Бена ця логіка науки була включена до логічних творів Х. Зігварта і В. Вундта, а в Росії його ідеї найбільш активно поширював професор Московського університету М. М. Троїцький.

Так само, як Дж. Ст. Мілль і А. Бен, Герберт Спенсер (1820-1903) турбувався про те, щоб психологія посіла своє місце серед природничих наук, і щоб вона відокремилася від суто спекулятивної дисципліни філософії; відповідно, він також намагається виправити помилку Конта і включає психологію до загальної класифікації наук. Психологію, вважає Спенсер, слід вирізнити з біології і безпосередньо за нею поставити соціологію, оскільки соціальні факти більш залежні від психічних, а не біологічних властивостей людей. Загальне спрямування Спенсерового вчення (особливо його вчення про еволюцію) можна охарактеризувати як біологізм (органіцизм), але одночасно у нього чітко проглядаються риси психологізму.

Основою позитивної психології Спенсер робить теорію еволюції. Переглядаючи предмет психології, він писав, що психологія вивчає співвідношення зовнішніх форм із внутрішніми, асоціації між ними. Психіка розглядається як механізм адаптації до середовища: вона виникає закономірно на певному етапі еволюції, в той момент, коли умови життя живих істот ускладнюються настільки, що пристосуватися до них без їх адекватного відображення неможливо.

Спенсер виокремив етапи розвитку психіки виходячи з того, що психіка людини є вищим ступенем психічного розвитку, який з'явився у процесі ускладнення умов життя і діяльності живих істот. Свідомість виникла на певному ступені еволюції тваринного світу з царини несвідомого: глухе відчуття опору, що супроводжує дію оточуючого середовища на найпростіший організм, являє собою найпростіший «атом» душевного життя, «нервовий поштовх». Висхідна форма психічного життя – відчуття – розвилася із подразнення, а потім із простіших відчуттів з'явилися багатоманітні форми психіки: атоми душевного життя утворюють складні групи, які міцно асоціюються між собою і шляхом спадкової передачі призводять до поступового ускладнення змісту душевного життя. Всі форми психіки є інструментами виживання організму, частковими формами адаптації до середовища. Головне значення розуму полягає в тому, що він позбавлений обмежень, що притаманні нижчим формам психіки, а тому забезпечує найбільш адекватне пристосування індивіда до середовища. Ідея Спенсера про зв'язок психіки, і перш за все інтелекту, з адаптацією, як зазначає М. Ярошевський, стане провідною для психології початку XX століття [див.: 7].

Спенсер розвиває теорію психічних функцій: сенсорні волокна проєкціюються на певні царини мозку; стимуляція, що повторюється, якось призводить до полегшення нервової передачі; попередні переживання за допомогою хімічного механізму накопичуються всередині мозкових півкуль; відповідно, «суб'єктивна психологія» асоціацій – це лише друга сторона «об'єктивної» або нейрофізіологічної психології, в якій асоціації є фізичними. До цього додається ідея Дарвіна, згідно якій складність людської нейроанатомічної організації слід розглядати як розвинуті форми більш примітивної організації.

Звідси випливає, що «претензії психології на те, щоб її вважали окремою наукою, не менш, або навіть більш обґрунтовані, ніж у будь-якої іншої науки. Якщо розглядати її феномени об'єктивно, просто як нервово-мускульні пристосування, за допомогою яких дії вищих організмів поступово адаптуються до збігів і послідовності подій оточуючого середовища, то вже на цій підставі вона настільки незвична, що має право на особливе місце. Коли ж для інтерпретації нервово-мускульних пристосувань використовується елемент чуття, або свідомості, що так широко демонструють організми, які живуть довкола, об'єктивна психологія набуває додаткової і абсолютно виключної самостійності» [цит. за: 7, с.392].

Загалом еволюціонізм Спенсера призводить до висновку про те, що будь-які закони людського мислення і логіки не є остаточними. Подальша еволюція людського духу протягом тисячоліть може змінити основи нашого пізнання, і наша розумова структура в результаті низки непомітних поступових змін може набути нових форм. Таким чином, еволюціонізм Спенсера веде кінець кінцем до релятивізації логічних законів, що також стало предметом критики Гуссерля. Крім того, Спенсер разом з Беном обґрунтовує самостійне існування психології як науки, вдаючись в основному до психологізації фізіологічних проявів людського існування, підкреслюючи тісний взаємозв'язок психології та фізіології (власне, й біології – до речі, перша глава його «Основа психологія» названа «Нервова система»). Бен і Спенсер підійшли впритул до

створення експериментальної психології і успішно боролися за незалежний статус цієї науки – їм лише не вдалося створити необхідної лабораторної бази для проведення досліджень, як це зробив у Німеччині В. Вундт.

Підводячи підсумки розгляду співвідношення позитивізму та психологізму на прикладі представників першого позитивізму, можна зазначити, що психологізм стає майже неодмінною характеристикою позитивізму тією мірою, якою останній не просто вдається до суто емпіричної методології пізнання, а ще й схиляється до суб'єктивізації досвіду, до перетворення всіх досвідних феноменів на суб'єктивні уявлення. Додатковим чинником стає розвиток асоціативної психології, поширеної в Англії та Шотландії. Одночасно психологізм у позитивізмі мав еволюцію, яка певною мірою відтворює процес становлення самої емпіричної психології, зокрема, її зв'язок із фізіологією (біологією) і, одночасно, намагання постати в якості самостійної науки. Відповідно, у низки позитивістів ми бачимо тяжіння до біологізації психічних явищ (А. Бен, Г. Спенсер), хоча, у порівнянні з Контовим поглинанням психології біологією, ця тенденція сприймається, скоріше, як така, що має протилежний вектор. Психологізація логіки позитивістами (перш за все, звичайно, Дж. Ст. Міллем) постає як окремий прояв загальних тенденцій, пов'язаних не стільки із внутрішніми потребами логіки як спеціальної науки, скільки з обґрунтуванням загальної наукової методології – індукції, як основи і природничих, і моральних наук.

Список використаних джерел

1. Виндельбанд В. История новой философии в её связи с общей культурой и отдельными науками. В 2 т. Т. 2. От Канта до Ницше / В. Виндельбанд. – М.: Терра-Книжный клуб; Канон-Пресс-Ц, 2000. – 512 с.
2. Зотов А. Ф. Буржуазная философия середины XIX – начала XX века: Учеб. пособие / А. Ф. Зотов, Ю. К. Мельвилль. – М.: Высш. шк., 1988. – 520 с.
3. Зотов А. Ф. Современная западная философия: Учебник / А. Зотов. – М.: Высш. шк., 2001. – 784 с.
4. Історія філософії: Підручник. У 2-х т. / В. І. Ярошовець, Г. Є. Аляєв, І. В. Бичко. За ред. В. І. Ярошовець. – Т. II. – К.: ВПЦ «Київський університет», 2008. – 536 с.
5. Конт О. Курс позитивної філософії / Огюст Конт // Антологія мирової філософії в 4-х т. – Т. 3. – М.: Мысль, 1971. – С. 553–580.
6. Робинсон Д. Н. Интеллектуальная история психологии / Дэниел Н. Робинсон; пер. с англ. М. Тимофеевой [Электронный ресурс]. – М.: Ин-т философии, теологии и истории св. Фомы, 2005. – Режим доступа: <http://psylib.org.ua/books/robin01/index.htm>
7. Ярошевский М. Г. История психологии: От античности до середины XX в. Учебное пособие для вузов / М. Ярошевский. – 2-е изд. – М.: Академия, 1997.
8. Mill J. Analysis of the Phenomena of the Human Mind / James Mill; with notes illustrative and critical by Alexander Bain, Andrew Findlater and George Grote; edited with additional notes by John Stuart Mill. In two volumes. Vol. I. – Second edition. – London: Longmans, 1878. – 453 p.
9. Mill J. St. A System of Logic Ratiocinative and Inductive Being a Connected View of the Principles of Evidence and the Methods of Scientific Investigation. // Collected Works of John Stuart Mill. Vol. VII-VIII. – Toronto: Routledge & Kegan Paul, 1974. – 1251 p.
10. Mill J. St. An Examination of Sir William Hamilton's Philosophy // Collected Works of John Stuart Mill. Vol. IX. – Toronto: Routledge & Kegan Paul, 1979. – 625 p.
11. Miller D. E. John Stuart Mill. –Cambridge: Polity, 2010. – 252 p.

Гоян И.Н. Психологические интенции философии позитивизма
Анализируется взаимосвязь между философией позитивизма и психологизмом, отношение к психологизму представителей первого позитивизма.
Ключевые слова: психологизм, позитивизм, ассоцианизм, эмпиризм, эволюционизм.

Goian, I.M. Psychological intentions of the positivism philosophies
The interrelation between philosophy of positivism and psychologism, the relation to psychologism of representatives of the first positivism is analyzed.
Key words: psychologism, positivism, associationism, empiricism, evolutionism.

УДК 140(477)

Абашнік В.О.

М.М. Протопопов (1794–1857) і платонізм у Харкові

Вперше розглянуті філософська позиція та творчий шлях професора кафедри філософії Харківського університету М.М. Протопопова (1794–1857). Спочатку представлена періодизація його творчості та особливості викладання у Харкові. Далі вказано головні риси його філософської позиції з урахуванням впливу на неї Платона та платонізму.

Ключові слова: Харківська університетська філософія XIX століття, платонізм.

(стаття друкується мовою оригіналу)

Абашнік В.А.

М.Н. Протопопов (1794–1857) и платонизм в Харькове

Впервые рассмотрены философская позиция и творческий путь профессора кафедры философии Харьковского университета М.Н.Протопопова (1794–1857). Вначале представлена периодизация его творчества и особенности преподавания в Харькове. Далее указаны основные черты его философской позиции с учетом влияния на нее Платона и платонизма.

Ключевые слова: Харьковская университетская философия XIX века, платонизм.

Первый профессор кафедры теоретической и практической философии Харьковского университета И.Б.Шад (1758–1834) в 1804–1816 гг. основал в Харькове и Украине традицию немецкой классической философии, которую продолжил его ученик А.И.Дудрович (1782–1830), бывший в Харькове с 1812 г. его ассистентом, с 1818 г. экстраординарным, а в 1820–1829 гг. ординарным профессором философии [1;2]. В 1830–1834 гг. эта традиция была продолжена третьим профессором кафедры теоретической и практической философии Харьковского университета Ф.Ф.Чановым (1783–1862).

Изучение дальнейшего развития университетской философии в Харькове имеет особую актуальность в рамках воссоздания полной картины университетской философии в Украине в первой половине 19-го века. Целью этой статьи будет рассмотрение периодизации преподавательской деятельности и философской позиции четвертого профессора философии Харьковского университета М.Н.Протопопова (1794–1857), преподававшего в 1834–1850 гг. Обзор главных черт его позиции в контексте развития платонизма в Харькове будет составлять основную задачу данной статьи. Степень разработанности этой темы остается на начальном уровне, поскольку ей была посвящена лишь небольшая статья харьковского философа Ф.А.Зеленогорского [3] в истории кафедры философии Харьковского университета. Поэтому новизна этой статьи будет заключаться в первой периодизации и рассмотрении основных черт философской позиции М.Н.Протопопова в контексте платонизма.

Матвей Николаевич Протопопов (1794–1857) происходил из семьи священника, после окончания гимназии обучался в 1819–1822 гг. на этико-политическом и словесном отделениях Харьковского университета. Здесь он слушал лекции по философии профессора А.И.Дудровича, естественное, частное и народное право у профессора Б.О.Рейта (1768–1824), выпускника Йенского и Геттингенского университетов, римское право, дипломатику и политическую экономию у профессора И.М.Ланга (1775–1820),